

Klára Fleková

Dlaždice vyšehradského typu

Ke hmotné kultuře středověkých sídel

Vyšehrad-Type Floor Tiles
Material Culture of Medieval Residences

NÁRODNÍ
MUZEUM

FONTES ARCHAEOLOGICI PRAGENSES
CURAT EDITIONEM MARIKA TISUCKÁ
VOLUMEN 50
PRAGAE 2023
MUSAEUM NATIONALE

Edice

FONTES ARCHAEOLOGICI PRAGENSES

Obsahuje monografické publikace ucelených nálezových souborů s jejich vědeckým hodnocením.
Vydává ji v 1–2 svazcích ročně Národní muzeum, Václavské náměstí 1700/68, 110 00 Praha 1 – Nové Město.

Collectio

FONTES ARCHAEOLOGICI PRAGENSES

Editiones monographicas inventariorum completorum brevi commentario instructas comprehendens.
Divulgatur in 1 vel 2 fasculis consilio et auctoritate Musei Nationalis, Václavské náměstí 1700/68, 110 00 Pragae 1.

The edition

FONTES ARCHAEOLOGICI PRAGENSES

Contains monographic publications of closed groups of finds (material and its fundamental evaluation).
It is published in 1 or 2 volumes yearly by the National Museum, Václavské náměstí 1700/68, 110 00 Prague 1.

L'édition

FONTES ARCHAEOLOGICI PRAGENSES

Comprend des publications monographiques concernant des groupes des trouvailles fermées
(matériaux et leur évaluation fondamentale).
Elle est publiée par les soins du Musée National, Václavské náměstí 1700/68, 110 00 Prague 1, dans 1 ou 2 volumes par an.

Die Reihe

FONTES ARCHAEOLOGICI PRAGENSES

Umfasst Monographien über geschlossene Fundkomplexe (Materialien und ihre wissenschaftliche Auswertung).
Herausgegeben vom Nationalmuseum, Václavské náměstí 1700/68, 110 00 Prag 1; erscheint 1–2mal jährlich.

Эдиция

FONTES ARCHAEOLOGICI PRAGENSES

Содержит монографические публикации цельных комплексов находок с их основной оценкой.
Издает её в 1–2 томах ежегодно Национальный музей, Václavské náměstí 1700/68, 110 00, Прага 1.

FONTES ARCHAEOLOGICI PRAGENSES

VOLUMEN 50

NÁRODNÍ
MUZEUM

Klára Fleková

Dlaždice vyšehradského typu

Ke hmotné kultuře středověkých sídel

s příspěvky Z. Beneše a F. Velímského

Vyšehrad-Type Floor Tiles

Material Culture of Medieval Residences

With contributions of Z. Beneš and F. Velímský

**NÁRODNÍ
MUZEUM**

FONTES ARCHAEOLOGICI PRAGENSES
CURAT EDITIONEM MARIKA TISUCKÁ
VOLUMEN 50
PRAGAE 2023
MUSAEUM NATIONALE

Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2019–2023/9.I.c 00023272).

Recenzenti: Mgr. Jan Kypta, Ph.D.
prof. PhDr. ing. Jan Royt, Ph.D., DSc.

Vědecký redaktor: PhDr. Marika Tisucká, Ph.D.

© Národní muzeum, Praha 2023
Návrh obálky a grafická úprava: © Vojtěch Hyřha, 2023

ISSN 0015-6183
Print ISBN 978-80-7036-810-7
ebook ISBN 978-80-7036-811-4 (pdf)

Snímek na obálce: Alžběta Kumstátová

Obsah

OBSAH	5
1. ÚVOD	7
2. SPECIFIKA STUDIA ROMÁNSKÝCH DLAŽDIC	9
3. STRUČNÝ PŘEHLED NÁLEZŮ STŘEDOVĚKÝCH KERAMICKÝCH DLAŽDIC V ČESKÝCH ZEMÍCH	11
3.1 Východiska studia zdobených keramických dlaždic.....	11
3.2 Otázky chronologie.....	12
3.3 Typy dlaždic z hlediska technologie výroby.....	12
3.4 Kamenné dlažby.....	13
3.5 Přehled vývoje keramických dlaždic na našem území ve středověku.....	14
3.5.1 Románské dlažby.....	14
3.5.2 Dlaždice vyšehradského typu.....	14
3.5.3 Dlaždice z Pražského Hradu.....	16
3.5.4 Mladší románské dlaždice.....	16
3.5.5 Gotické geometrické dlaždice.....	17
3.5.6 Gotické reliéfní dlaždice.....	18
3.5.7 Dlaždice jako sbírkový předmět.....	22
4. DLAŽDICE VYŠEHRADSKÉHO TYPU	23
4.1 Ikonografický obsah a původ motivů dlaždic vyšehradského typu.....	23
4.1.1 Přehled dosavadních názorů.....	23
4.2 Význam symbolů.....	25
4.2.1 Nero.....	25
4.2.2 Gryf.....	28
4.2.3 Lev.....	29
4.2.4 Sfinga.....	30
4.3 Kompozice dlažeb vyšehradského typu.....	31
4.4 Počty zachovaných fragmentů dlaždic vyšehradského typu.....	33
4.5 Dlažba vyšehradského typu ve vztahu k architektuře.....	35
4.6 Podskupiny dlaždic vyšehradského typu.....	36
4.7 Datování dlaždic vyšehradského typu.....	38
4.8 Okolnosti vzniku dlaždic vyšehradského typu.....	42
5. SOUPIS LOKALIT	45
5.1 Brozany.....	45
Klášterní kostel P. Marie v Doksanech.....	46
Kostel sv. Gotharda v Brozanech.....	48
Kostel sv. Petra a Pavla v Doksanech.....	48
Kostel sv. Klimenta v zaniklých Murech.....	48
5.2 Hradec Králové.....	49
5.3 Kostelec u Křížků.....	50
5.4 Olomouc.....	51

5.5 Ostrov u Davle.....	52
I. skupina.....	55
II. skupina.....	56
III. a IV. skupina.....	56
5.6 Přestavky u Chlumce nad Cidlinou.....	57
5.7 Praha – Hrad.....	58
5.8 Praha – Malá Strana.....	58
5.9 Praha - Vyšehrad.....	59
5.10 Rokytná.....	61
5.11 Sázava.....	62
5.12 Sezimovo Ústí.....	65
5.13 Stará Boleslav.....	65
5.14 Starý Plzenec.....	66
Kostel sv. Kříže.....	66
Kostel sv. Vavřince.....	67
Kostel sv. Petra.....	67
5.15 Žatec.....	68
Kostel sv. Petra a Pavla na Žižkově náměstí.....	68
Kostel Nanebevzetí P. Marie.....	69
Kostel neznámého zasvěcení na Chelčického náměstí.....	69
EXKURS I.	70
ZDENĚK BENEŠ: DLAŽDICE TZV. VYŠEHRADSKÉHO TYPU Z TÝNCE NAD LABEM, OKR. KOLÍN	70
Literatura.....	71
EXKURS II.	72
FILIP VELÍMSKÝ: ČÁSLAVSKÉ DLAŽDICE TZV. VYŠEHRADSKÉHO TYPU. PŘÍSPĚVEK K NÁLEZOVÝM OKOLNOSTEM A SKLADBĚ SOUBORU Z HRÁDKU.	72
Katalog.....	78
Prameny a literatura.....	79
6. ZÁVĚR	80
7. LITERATURA	82
8. SHRNU TÍ	87
9. SUMMARY	90
TABULE	93
SEZNAM OBRÁZKŮ, SEZNAM ILUSTRACÍ	149

1. Úvod¹

Románské šestiboké dlaždice zdobené reliéfy, poprvé objevené roku 1883 na pražském Vyšehradě, jsou nejčastěji označovány jako dlaždice vyšehradského typu. Je to jeden z charakteristických projevů hmotné kultury, jež je zřejmě specifický pouze pro území přemyslovského knížectví 11.-12. století. Od zveřejnění prvních nálezů v podstatě až do dnešních dnů probíhá diskuse o otázkách, které jsou pro tuto problematiku považovány za zásadní. Opakovaně se objevují hypotézy, týkající se jak datování, tak ikonografického významu či osoby objednavatele či objednavatelů. Důvodem, proč je toto téma tak živé, je obecně známá, avšak obvykle nevyslovovaná skutečnost, že se dlaždice jeví jako prakticky nejstarší ve středoevropském regionu. Nejen tento předpoklad připustit, ale především prokázat se v současné době daří jenom částečně. Přesto se nedá říci, že by celá problematika ustrnula, přibývá drobných zjištění, které sice nemají charakter převratných objevů, postupně však zpřesňují obraz, který v současné době o dlažbě vyšehradského typu panuje.

Předkládaná publikace si neklade za cíl otázky, které se k vyšehradskému typu pojí, vyřešit, to v současné době ani není možné. Spíše by se mělo jednat o jakousi bilanci stavu pramenné základny spolu s diskusí dosavadních interpretací nálezových situací, které, ač často příliš přímočaré, zhusta tvoří oporu dalších konstrukcí, na nichž pak spočívají závěry, týkající se samotných historických dějů raného českého státu. Ke každé z dosud známých osmnácti lokalit, na nichž byly dlaždice vyšehradského typu objeveny, bylo vytvořeno stručné shrnutí současných poznatků o nálezové situaci, spolu s diskusí otázek, týkajících se především datování dlaždic. Řazení kapitol lze snad vnímat rozporuplně, vzhledem k chybějícímu klíči, podle něhož by bylo možno řadit lokality co do významu je postupováno podle abecedního pořadí. Prostor věnovaný jednotlivým lokalitám je různý. Nejvíce pozornosti se přirozeně soustředí na ta místa, u nichž předpokládáme největší přínos v otázkách datování samotných dlaždic, nezpochybnitelný vliv má však i stupeň publikace primárních pramenů. Tam, kde to bylo možné, doprovází každou z lokalit aktuální snímky dlaždic², v případě početnějších nálezů byly vybrány ty, které lze považovat za nejcharakterističtější pro dané místo, případně nejlépe zachované.

Pro zasazení do kontextu mladší produkce keramických dlaždic u nás je připojena kapitola shrnující nejvýznamnější nálezové celky do konce 15. století, pozornost je věnována i otázkám ikonografie a alespoň rámcového zařazení do evropského kontextu, spolu s hledáním původu a impulsů, které ke vzniku fenoménu dlažby vyšehradského typu vedly.

Lze doufat, že zpřesňování poznatků a korekce přežitých interpretací v budoucnu umožní to, co dnes možné není – tedy s jistotou prokázat dobu vzniku a původ výtvarné stránky i ideového obsahu dlažby vyšehradského typu.

1) Publikaci zároveň doprovází e-výstava, zveřejněná na webových stránkách Národního muzea na adrese: <https://www.nm.cz/virtualne-do-muzea/online-vystavy>

2) To bylo možné jenom díky nebývalé vstřícnosti a ochotě jednat v krátkém časovém horizontu, s níž zareagovali téměř všichni oslovení badatelé a instituce. Jejich seznam doprovází fotografický katalog v závěru knihy.

2. Specifika studia románských dlaždic

Předpokládáme, že položení středověké podlahy bylo jakýmsi završením výstavby chrámu, po níž mohla následovat už jenom omezená škála činností, související s celkovou výzdobou, tak, aby nová podlaha nebyla těmito pracemi poškozena. Studium středověkých dlaždic tedy v ideálním případě získáváme povědomí o konečné fázi stavby, jejíž původní vzhled se snažíme rekonstruovat z obvykle jen fragmentárně zachovaných částí architektury.

V čem však vidíme svým způsobem fascinující odlišnost dlaždic od ostatních prvků architektury, ať již stojící nebo v podobě více či méně obtížně rekonstruovatelných pozůstatků, je nestálost jejich existence. Jednou položená podlaha zřejmě na krátkou dobu zazářila a v dalších letech už vlivem opotřebení nezadržitelně ztrácela lesk. To, co tedy generace badatelů hledali a to, co konec konců stále hledáme, je podoba chrámu v onom jediném slavnostním okamžiku, kdy stavbu dovršilo položení nové podlahy z dlaždic, zdobených reliéfem. Po velkou část středověku však u nás nejspíš podlahy chrámů pokrývaly dlažby staré a opotřebené, s reliéfy sešlapanými až k nečitelnosti, i dlažby různě vyspravované.

Právě to je však moment, díky kterému snad můžeme alespoň vzdáleně nahlédnout do středověké každodennosti. Na jedné straně ideální vzhled chrámu, dovršený položením dlažby, který byl jistě výsledkem soustředěného úsilí, na straně druhé potom osudy dlažeb v dlouhých časových úsecích, kdy v interiéru neprobíhala zásadnější stavební aktivita, a jejich cesta do archeologických kontextů. Domníváme se tedy, že ona kýžena rekonstrukce původního vzhledu, kterou bychom si pro románské podlahy jistě přáli, je pouze částí minulé skutečnosti. Stejně tak pozoruhodné však mohou být osudy dlaždic poté, co ztratily svůj prvotní lesk.

Během zkoumání středověkých dlažeb je třeba mít na paměti limity, jimiž je poznání nejen dlažeb vysehradského typu, ale obecně všech středověkých podlah omezeno.

V první řadě je to nejistota v datování. Přísně vzato nelze téměř nikdy prostřednictvím archeologických metod prokázat příslušnost dlažby, byť zachované *in situ*, ke konkrétní stavební fázi. Vždy musíme počítat s variantou, že starší dlažba mohla být zcela odstraněna a nahra-

zena dlažbou novou, aniž by to archeologický výzkum musel nutně zachytit. Zdají-li se nám takovéto úvahy až přehnaně korektní, nelze v této souvislosti nezpomenout na diskuse vedené nad dlažbou baziliky sv. Vavřince na Vyšehradě. Zde si byla odborná veřejnost již od počátku 20. století vědoma rozporu mezi datováním půdorysu chrámu a možnostmi datování zde nalezených dlaždic. Tato situace dovedla tehdejšího vedoucího výzkumu až ke zjevně nesprávnému vyhodnocení stratigrafické situace, které ale odpovídalo obecné představě o rozdílném stáří dlaždic a půdorysu baziliky (Varadzin 2009, 307; srv. Guth 1931, 63–64). Autor totiž nenašel jinou možnost, jak sjednotit datování půdorysu do závěru 11. století s tehdejšími datováními reliéfů dlaždic na přelom 12. a 13. století, než od sebe obě jednotky odtrhnout a dlažbu prohlásit za mladší, ačkoliv tomu v průběhu výzkumu nic nenaseďovalo, ale naopak se obojí jeví jako současné.

Nástrojem, který je při datování dlaždic užíván velmi často, je pak stylová analýza. Zde je třeba upozornit na úskalí, jimiž je toto počínání provázáno. Tím prvním je relativně malý objem materiálu, na němž je možno chronologicky citlivé prvky sledovat. Známých románských reliéfních dlaždic je jednoduše příliš málo na to, abychom dokázali spolehlivě odlišit vývojové tendence od specifík, daných jednotlivými výrobci. Druhou okolností, která ztěžuje chronologické řazení nálezů, je pak příslušnost dlaždic k okrajovým projevům umění, které nemusely přesně korespondovat s hlavními proudy ve vývoji architektury. Stálou připomínkou složité cesty užitého umění časem je komorový kachel malého formátu z počátku 14. století z Prahy (Richterová 1982, tab. 19), zdobený archaickým motivem pásky vyplněné perlovcem. Ze stejného motivu, použitého v jiném kontextu, bychom jistě usuzovali na větší stáří daného předmětu, zde nám však samotná podstata kachle takovou úvahu nedovolí.

Další obtíž při datování pak spočívá v časovém intervalu, po který mohly být užívány matrice,³ sloužící

3) V poslední době se ukazuje, že formy, s jejichž pomocí byly dlaždice vyráběny, byly vícedílné (srv. Čiháková – Müller 2020, 143). Reliéf provedený v negativu byl zřejmě umístěn na samostatné desce, pro něž se zdá nyní vhodnější užívat termín matrice spíše než kadlub (srv. Hejdová – Nechvátal 1970, 395). Formou bychom pak rozuměli celek, tedy desku s reliéfem

k výrobě dlaždic. Jako ideální si představujeme postup, kdy byly matrice vyrobeny pro podlahu konkrétní stavby. Ta byla realizována, ovšem zbyly po ní pravděpodobně málo opotřebované matrice. Vzhledem k tomu, že v románském období zatím u nás, kromě Pražského hradu nemáme spolehlivě doloženo užití dlaždic v jiné než sakrální stavbě, mohly být jistě cenné matrice využity opět pouze při úpravě podlahy jiného kostela. Že tento postup musel vést k jednak námi naprosto neodhadnutelným časovým prodlevám ve výrobě dlaždic z jedné matrice, jednak k jejich stejně neodhadnutelnému pohybu v prostoru, je zřejmé. Shrneme-li tento předpoklad do jednoduchého sdělení, pak po zhotovení podlahy neměly matrice v daném místě žádnou zvláštní hodnotu. Tuto hodnotu však rázem získaly přesunutím na jiné místo, kde jich bylo třeba při stavbě či úpravě jiného kostela. Tím jsou ovšem zpřetrhány veškeré vazby mezi původně projektovanou kompozicí dlažby a architekturou a zřejmě i vazby mezi dlaždicemi navzájem. Původní ikonografický význam primární dlažby tak mohl buď zcela vymizet, nebo mohl být modifikován s ohledem na dostupné matrice a charakter aktuální stavby. Že se nejedná pouze o teoretický předpoklad, ale zřejmě o otisk části středověké reality je patrné na velmi nehomogenních souborech mladších románských dlaždic z Prahy-Dolních Chaběr (*Fleková - Dragoun 2022*, 121-138; *Stehlíková - Křepelová 2022*, 139-173) a moravské Rokytne (*Fleková - Čížmář - Procházka 2012*, 279-300).

Naposledy ještě připojme, že výrobu matric pro jejich otištění na dlaždici nepovažujeme za nijak zvlášť náročnou, jediné, co vyžadovala, byl řezbář s jistým nadáním

a uměleckým cítěním. Ačkoliv o tomto odvětví ve sledovaném období nevíme prakticky nic, i u něj musíme s mobilitou počítat.

Předpokládáme, že se matrice pro výrobu dlaždic přesunovaly, předpokládáme, že mohly relativně dlouho vydržet, protože dlaždic byl zapotřebí vždy jen omezený počet, a do třetice tušíme, že jejich výtvarný styl nemusí vždy odpovídat aktuálním proudům, které panovaly v architektuře v okamžiku jejich vzniku. Zároveň dokážeme podlahu datovat jediné s pomocí datování příslušné stavby, a to ještě pouze v tom případě, kdy jsme přesvědčeni, že dlažba je původní.

Ačkoliv může předchozí výčet působit málo optimisticky, i tak se nedomníváme, že hledání skutečného stáří dlaždic i jejich osudů je předem odsouzeno k neúspěchu. Cestu vidíme v neustálém zvažování podkladů pro datování s různou vahou výpovědní hodnoty. Ovšem představu, že románské dlaždice vytvoří chronologickou řadu, díky níž bude možno datovat jednotlivé nálezy, a potažmo příslušné stavby, považujeme při současném stavu pramenné základny za nereálnou.

V jistém slova smyslu se pravděpodobnost uspokojivého vyřešení otázek stáří a původu románských reliéfních dlažeb spíše snižuje spolu s tím, jak se postupně zbavujeme snad až příliš rychle vynesných soudů. Zároveň už možná dnes můžeme připustit, že některá fakta neznáme, a snad ani nikdy znát nebudeme. Na druhé straně se naopak otevřelo široké pole dosud neřešených otázek, jejichž zodpovězení by svým dílem napomohlo přesnějšímu vykreslení skutečné podoby sakrálních staveb v raném středověku.

(matrici), doplněnou rozložitelnou konstrukcí, do níž byla přechována keramická hlína. Pokud uvažujeme o pohybu matric mezi lokalitami, nebylo nejspíš bezpodmínečně nutné, aby byla převážena celá forma.

3. Stručný přehled nálezů středověkých keramických dlaždic v českých zemích⁴

Od vydání poslední syntetické práce o středověkých keramických dlaždicích (*Hejdová - Nechvátal 1970*, 100–183, 395–471) uběhlo již více jak pět desetiletí. Od té doby se díky novým výzkumům značně rozšířil nálezový fond, objevily se jak nové lokality, tak množství dosud neznámých typů dlaždic. Zároveň byly i v zahraničí publikovány práce obecnějšího charakteru, díky nimž lze české nálezy posuzovat v širším evropském kontextu (zejm. *Eames -*

Fanning 1988; Hansen - Sørensen 2005; Landgraf 1993/1-3; Norton 1992; Schwitalla 1998; Stopford 2005).

Následující text si neklade za cíl problematiku českých středověkých dlaždic celkově hodnotit, ale spíše poukázat na některé problémové okruhy, které se při jejich studiu objevují. Zároveň se pokusí upozornit na konkrétní nové nálezy, zpřístupněné publikací v posledních letech.

3.1 Východiska studia zdobených keramických dlaždic

Specifické nároky na hodnocení dlaždic klade již sám jejich charakter. Jedná se většinou o z výtvarného hlediska cenné artefakty, které však až na vzácné výjimky známe výhradně z archeologických kontextů. Právě jejich relativní vzácnost a atraktivita ale může vést k přeceňování jejich vypovídací hodnoty v několika aspektech. K popisu následujících tří hlavních přístupů ke studiu keramických dlaždic vedla snaha upozornit na to, jaký vliv může mít kladení důrazu na zdobené dlaždice na celkovou interpretaci v případech, kdy jsou dlaždice upřednostňovány na úkor ostatních nálezů ze stejného archeologického kontextu. Zároveň je třeba upozornit, že uvedené přístupy se často prolínají a pokud to charakter nálezů umožňuje, bývají na materiál aplikovány všechny varianty.

1) Hodnocení dlaždice z hlediska její umělecké stránky

Ikonografický rozbor vyobrazení na dlaždici vede k hledání inspirace výzdoby, která může být spojena s určitým myšlenkovým světem, případně může obsahovat symboly, které jí spojují s konkrétním prostředím či dokonce osobou. Zároveň jsou sledovány chronologicky citlivé prvky. Druhým krokem pak bývá vyvození poznatků o stáří dlaždice. Úskalím této metody, pomíneme-li možnost chybné interpretace motivu,

může být přílišná délka časového intervalu, během kterého se motiv ve hmotné kultuře vyskytuje. Výjimku by snad mohly tvořit jediné dlaždice s heraldickými motivy. U keramických dlaždic je situace navíc komplikována otázkou délky využívání výrobních matric.

2) Dlaždice jako součást architektury

Dalším aspektem studia dlaždic je i jejich spojení s původní architekturou. Jen v menšině případů můžeme pracovat s podlahami zachovanými *in situ*, většinou máme k dispozici nálezy pocházející z druhotného uložení. Někdy ani není možné s jistotou určit konkrétní stavbu, ve které byly dlaždice použity. I v případech, kdy můžeme ztotožnění se stavbou považovat za spolehlivé, však situace není bez komplikací. Často se totiž setkáváme se snahou obtížně datovatelné dlaždice přiřadit ke známým faktům o historickém vývoji stavby, která je s dlaždicemi spojována. Tato metoda však v sobě nese riziko nepřesností, vzniklé neznalostí spolehlivého propojení dlažby s určitou stavební fází, nemluvě ani o nejisté délce časové prodlevy mezi započítáním stavby a jejím konečným zadlážděním. To musíme považovat za jednu z posledních stavebních aktivit v interiéru. Výjimkou může být jediné snad provizorní úprava podlahy presbytáře chrámových staveb, potřebného pro nutný liturgický provoz ještě před ukončením stavebních prací.

4) Část kapitoly vychází z publikovaného textu (*Fleková 2014*, 729–742), který byl pro potřeby této knihy přepracován a rozšířen.

3) Dlaždice v archeologickém kontextu

Hodnocení dlaždic z hlediska archeologického kontextu, ze kterého byly vyzvednuty, přináší sice větší jistotu, avšak naráží na omezení daná samotnou povahou archeologického datování, kdy interval prav-

děpodobné doby uložení bývá příliš široký. Často se v tomto případě setkáváme i s opačným postupem, kdy je naopak od nálezu dlaždice očekáváno datování archeologického kontextu. Přenosem chronologických závěrů z jiné lokality pak dochází k dalším zkreslením.

3.2 Otázky chronologie

Základní představa o datování a chronologickém vývoji českých středověkých dlaždic byla vytvořena D. Hejdovou a B. Nechvátalem (1970, 100–183, 395–471). Jednalo se o vůbec první soupis středověkých dlaždic u nás, a tak není divu, že některé závěry by si dnes už zasloužily revizi. Nicméně je třeba zdůraznit, že většina segmentů tehdy vybudované představy o chronologické následnosti různých typů dlaždic je dodnes platná.

Pomineme-li otázku dodnes nevyřešeného problému stáří dlaždic z Pražského hradu (Borkovský 1960, 338; Hrdlička 1997, 649–662; Frolík 1999, 204), panuje nejvíc nejistoty v otázce samotného počátku výroby dlaždic na našem území, tedy stáří skupiny vyšehradského typu, jejíž datování kolísá od poslední třetiny 11. století (Hejdová – Nechvátal 1970, 403–406) přes 2. čtvrtinu 12. století (Merhautová 1988, 10–27) až ke 3. čtvrtině 12. století (Zápotocký 1992, 212).

Dalším nejistým momentem je pak doba nástupu mladších románských dlaždic, a zejména jejich vyznívání. Je zarážející, že do 1. poloviny 13. století je datován relativně malý počet dlaždic. Zde můžeme uvést především soubor dlaždic z kláštera v Milevsku (Břicháček 2007, 92–93), dlaždice z kláštera v moravské Střelné (Kouřil 2011, 145–152) či ostrovského kláštera (Merhautová 1988, 97–103). Situace se mění až s nástupem prvních gotických

dlaždic po polovině 13. století (Hejdová – Nechvátal 1970, 416), kdy se kvantita nálezů výrazně zvyšuje. Vzhledem k rostoucímu počtu nových lokalit je tato skutečnost jen těžko vysvětlitelná stavem výzkumu. Stejně tak obtížné přijatelná je i představa přerušení tradice výroby dlaždic právě v tomto období. U sakrálních staveb dokončených v 1. polovině 13. století bychom totiž prakticky neznali způsob, jakým byly upravovány podlahy. Spíše se zdá, že prozatím volně vystavěná chronologie bude muset být revidována. Je otázkou, zda některé z mladších románských dlaždic nemohly vzniknout až v 1. polovině 13. století.

V průběhu 2. poloviny 13. století, ve 14. a na počátku 15. století pak vzhledem k rozmanitosti a množství materiálu chybí výraznější datovací opory. Jednotlivé nálezy jsou většinou řazeny do určitého časového úseku spíše rámcově.

Zatím v podstatě nepoznaný zůstává konec užívání reliéfních keramických dlaždic na našem území a mechanismus jejich nahrazování jinými typy podlahové krytiny.

V literatuře obvyklé dělení na románské a gotické dlaždice, jehož se přidržuje i tento text, může působit obtíže v případech, kdy si konkrétním stářím dlaždic nejsme jisti. Je třeba počítat i s možností použití dlaždic archaického stylu v novější stavbě, stejně jako s existencí stylově nevyhraněných dlaždic na přechodu mezi románským a gotickým slohem.

3.3 Typy dlaždic z hlediska technologie výroby

Nejčastějším typem zdobených středověkých dlaždic u nás jsou reliéfní dlaždice, které byly vyráběny otiskem negativní matrice (Landgraf 1993/1, 27–29). Vznikl tak různě vysoký reliéf, často pokrytý glazurou, ačkoliv ani rezné dlaždice nejsou výjimkou. Tato technologie byla známa od počátku výroby prvních dlaždic vyšehradského typu a uplatňovala se po celou dobu, po kterou byly vůbec reliéfní dlaždice běžněji používány, tedy do vrcholného středověku. V období výroby románských dlaždic to byla

až na vzácné výjimky jediná využívaná metoda.

Později, s nástupem gotických dlaždic, se škála známých postupů výroby značně rozšířila. Mimo stále nejčastější klasické reliéfní dlaždice se objevuje jejich varianta, dlaždice s negativním otiskem razidla. Výroba probíhala otištěním matrice s pozitivním motivem do hladké plochy tak, že výsledný motiv je do dlaždice zahloben. Nálezy dlaždic tohoto typu nejsou u nás ve srovnání s německým prostředím (Landgraf 1993/1, 29; Schwitalla

1998) příliš hojné, přesto však známe jednotlivé doklady. Jako příklad můžeme jmenovat dlaždice s motivem růžice z Plzeňska (Nechvátal 1984, 257).

Specifickou skupinou tohoto typu výzdoby jsou pak dlaždice zdobené kolky. Známe je jak ve variantě použití jediného složitějšího motivu ve středu dlaždice, jehož příkladem může být dlaždice s hvězdicovým ornamentem z moravského hradu Melice (Michna 1974, 74) či minoritského kláštera v Benešově (Davidová - Fleková 2018, 126-127 [Obr. 1]), tak ve variantě plochy dlaždice souvisle pokryté drobnými kolky, jak můžeme pozorovat na dlaždici z Plzně - Solní ulice (Nechvátal 1984, 257).

Umělecky asi nejméně náročné dlaždice z našeho území jsou zdobeny jednoduchou rytou výzdobou, která je již na hranici zvládnuté řemeslné výroby. Setkáváme se s nimi však zřídka, jedním z dokladů může být dlaždice z kláštera v Sázavě (Nechvátal 1982, 247).

Obr. 1. Benešov u Prahy - klášter minoritů na Karlově. Gotická nepolévaná dlaždice zdobená kolkem v podobě osmicípé hvězdy. Muzeum Podblanicka, I.č. 106 112.

Fig. 1. Benešov u Prahy - Minorite monastery in Karlov. Gothic unglazed tile decorated with a stamp in the form of an octagonal star. Museum of Podblanicko, I.no. 106 112.

3.4 Kamenné dlažby

Pro úplnost je třeba zmínit i doklady kamenných dlažeb. Na našem území nejsou ve středověku, na rozdíl od středomořské oblasti (srv. Landgraf 1993/1, 48-49; Pajares-Ayuela 2001), nijak časté. Otázku, proč tomu tak je, nelze jednoznačně zodpovědět. Bývá poukazováno na větší náročnost výroby, případně omezené zdroje surovin. Avšak i výrobu keramických reliéfních dlaždic, často polévaných, nemůžeme označit za snadnou. Setkáváme se zde spíše se svébytnou kulturní tradicí, která jasně odděluje zaalpské země od oblasti Středomoří.

Dalším problémem, který vyvstává při studiu kamenných dlažeb, jsou obtíže spojené s jejich přesnějším časovým zařazením. Kamenné dlaždice, jen vzácně zachované *in situ*, postrádají v našem prostředí jakoukoliv výzdobu, umožňující dataci za pomoci stylové analýzy. Úskalí

chronologického zařazení s využitím archeologických metod je podobné jako v případě keramických dlaždic. Na českém území se tedy se středověkými kamennými dlaždicemi setkáváme, v druhotných nálezových situacích je však v podstatě nelze přesněji datovat. Jen pro úplnost je třeba zmínit výjimky, mezi něž můžeme počítat např. dlažbu z baziliky sv. Víta na Pražském hradě (Frolík et al. 2000, 209-218), kapitulní chrám sv. Petra a Pavla na Vyšehradě (Nechvátal 2006, 413-425), či podlahu kostela sv. Klimenta ve Staré Boleslavi (Boháčová 2003, 207-208).

Podobně obtížné je i hodnocení nereliéfních keramických dlaždic pravoúhlého tvaru, u nichž stejně jako v případě kamenných dlaždic postrádáme výzdobu, která by usnadnila jejich časové zařazení (obecněji Nagy - Čurný 2010, 347-357).

3.5 Přehled vývoje keramických dlaždic na našem území ve středověku

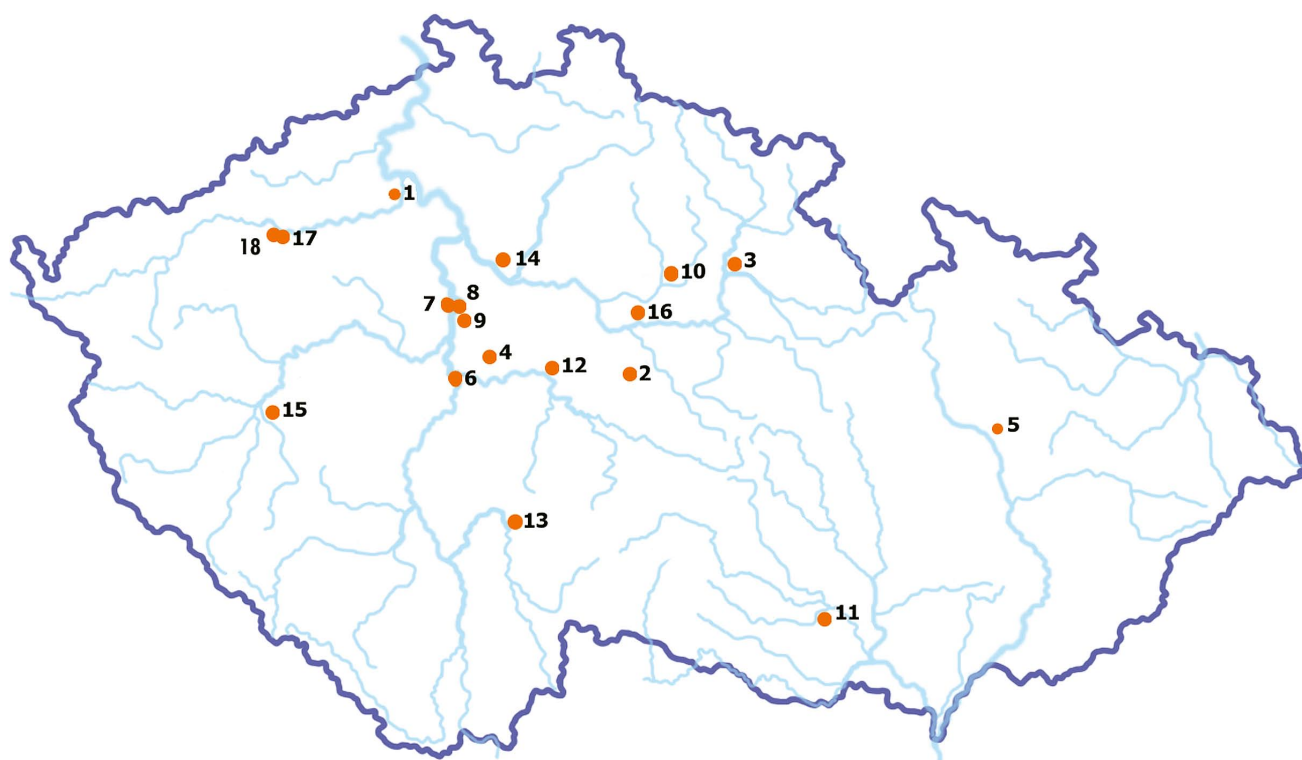
3.5.1 ROMÁNSKÉ DLAŽBY

Jedním z charakteristických rysů českého prostředí je existence poměrně početně rozsáhlé a ikonograficky variabilní skupiny románských reliéfních dlaždic. V kontextu evropské problematiky jde o jev o to překvapivější, že se v západní Evropě s tímto fenoménem prozatím setkáváme jen v omezeném počtu (přehledně *Eames - Fanning 1988; Hansen - Sørensen 2005; Landgraf 1993/1; Norton 1992; 2002, 1-27; Stopford 2005*), a to ani v nejbližších oblastech německy mluvících zemí. Typologicky nejbližší jsou některé nálezy z Polska, většinou jsou však datovány až do průběhu 13. století (*Bober 2008; Szewczyk-Wojtasiewicz 1999, 151-167*). Pro některé oblasti sice postrádáme specializovanější publikace, přesto nelze tuto situaci vysvětlit stavem výzkumu. Setkáváme se zde s jakýmsi svébytným kulturním jevem, jehož příčiny a zdroje prozatím nedokážeme uspokojivě objasnit.

3.5.2 DLAŽDICE VYŠEHRADSKÉHO TYPU

Dlaždice vyšehradského typu patří mezi jedny z nejdiskutovanějších artefaktů tohoto druhu u nás. Téměř nepřetržitou pozornost na sebe poutají již od konce 19. století (zejm. *Hejdová - Nechvátal 1970, 101-105, zde další lit.; Merhautová 1988; naposledy Čiháková - Müller 2020, zejm. 112-221*). Je třeba zdůraznit, že celá problematika je velmi rozsáhlá, a proto je na tomto místě třeba představit alespoň její stručné shrnutí.

I v současnosti můžeme sledovat diskusi, která se soustředí zejména na stáří a ikonografii vyobrazení na dlaždicích. Na dlaždicích šestibokého tvaru jsou zastoupeny čtyři reliéfní motivy, interpretované jako vyobrazení lva, sfingy, gryfa a císaře Nerona. Dlažba je doplněna trojúhelníkovými dlaždicemi, vyplňujícími volné prostory mezi hlavními motivy a je lemována čtvercovými dlaždicemi s vegetabilním motivem. Dosud byly objeveny na rela-

Obr. 2. Nálezy dlaždic vyšehradského typu. 1 - Brozany, 2 - Čáslav, 3 - Hradec Králové, 4 - Kostelec u Křížků, 5 - Olomouc, 6 - Ostrov, 7 - Praha - Hrad, 8 - Praha - Malá Strana, 9 - Praha - Vyšehrad, 10 - Přestavky u Chlumce nad Cidlinou, 11 - Rokytná, 12 - Sázava, 13 - Sezimovo Ústí, 14 - Stará Boleslav, 15 - Starý Plzenec, 16 - Týnec nad Labem, 17, 18 - Žatec.

Fig. 2. Finds of Vyšehrad-type tiles. 1 - Brozany, 2 - Čáslav, 3 - Hradec Králové, 4 - Kostelec u Křížků, 5 - Olomouc, 6 - Ostrov, 7 - Prague - Castle, 8 - Prague - Lesser Town, 9 - Prague - Vyšehrad, 10 - Přestavky u Chlumce nad Cidlinou, 11 - Rokytná, 12 - Sázava, 13 - Sezimovo Ústí, 14 - Stará Boleslav, 15 - Starý Plzenec, 16 - Týnec nad Labem, 17, 18 - Žatec.

tivně značném počtu dosti různorodých lokalit (Obr. 2) (starší soupis přehledně Hejdová - Nechvátal 1970, 100–183, 395–471). Jsou to: Brozany (Zápotocký 1992, 210–212, stručně týž 2018, 350–351, 355–357), Čáslav (Unger 1985, 151), Hradec Králové (Richter - Vokolek 1995, 112–113, Bláha 2019, 25–34), Kostelec u Křížků (Břicháček 1988, 85–88), Olomouc (Rozeňmal 1988, 210–215; Hrbáčová 2009, 197–198), Ostrov u Davle (souhrnně Merhautová 1988, 9–58), Praha - Malá Strana (Čiháková - Müller 2006, 100–116; Čiháková 2009, 16–25; Čiháková - Müller 2020, 112–221), Praha - Vyšehrad (Nechvátal 2009, 166–284; Varadzin 2009, 302–399, Varadzin 2015, 360–362), Přestavky u Hradce Králové (Kořán 1959, 425–426; Skala 2016, 52–58, 81–83), Sázava (Nechvátal 1982, 244–254), Sezimovo Ústí (Hejdová - Nechvátal 1970, 127), Stará Boleslav (Boháčová - Špaček 1999, 487–510; Boháčová 2003, 205–210), Starý Plzeňec (Nechvátal 1977 b, 546–550; Nováček 2007, 123–141) a Žatec (Čech 2004, 98–102; Křenková 2007, 62–70). Velkým překvapením byl v roce 2020 objev nové lokality v Týnci nad Labem. Další novinkou v diskusi je hypotetická možnost existence dlaždic vyšehradského typu ve svatováclavské kapli katedrály sv. Víta na Pražském hradě, na kterou upozornili J. Čiháková a M. Müller (2020, 119, pozn. 114).⁵

Poměrně rozsáhlá diskuse byla vedena o otázce dílen nejstarších románských dlaždic. D. Hejdová a B. Nechvátal vyslovili hypotézu o existenci většího počtu dílen, které vznikaly v blízkosti probíhajících staveb, a do kterých byly dřevěné formy zapůjčovány. Jako místo jejich původu byl označen Vyšehrad (Hejdová - Nechvátal 1970, 406). A. Merhautová naopak soudila, že dlaždice vyráběla jediná dílna benediktinského kláštera na Ostrově, odkud byly rozvázeny do dalších lokalit. Považuje výrobu dlaždic u menších staveb za nepravděpodobnou a uvádí i nálezy dlaždic znehodnocených během výroby (Merhautová 1988, 17, 26–29). Problém se pokusila vyřešit Z. Vařilová

5) Zmínka o nálezích dlaždic pochází od K. Hilberta (1915, 15–16) a A. Podlahy (1934, 159–172), podle J. Čihákové a M. Müllera se nepodařilo dohledat žádnou dokumentaci ani nálezy. Zpráva obou autorů však působí autenticky a je až s podivem, že tak dlouho v diskusích o dlaždicích vyšehradského typu unikala pozornosti. Dosud se zdálo spíše zvláštní, že dlaždice chybí právě na Pražském hradě.

Obr. 3. Litoměřice. Románská šestiboká nepolévaná dlaždice je na svrchní straně zdobena reliéfem dvou ryb, umístěných horizontálně nad sebou a spojených vláknem. Národní muzeum, H2-35 547.

Fig. 3. Litoměřice. Romanesque hexagonal unglazed tile, decorated on the upper side with a relief of two fish, placed horizontally above each other and connected by a thread. National Museum, H2-35 547.

lová analýzou složení materiálu, z něhož byly dlaždice z Vyšehradu, Ostrova, Sázavy a Dolních Chaber vyrobeny, spolu s vyhledáním možného zdroje hlín. Autorka doložila užití velmi rozdílných materiálů, což hovoří proti možnosti výroby v jediné dílně. Přesně určit ložisko se však podařilo pouze u sázavského kláštera, zároveň ovšem v případě Dolních Chaber prokázala cizí původ zdroje materiálu dlaždic (Vařilová 2001, 515–563).

Nálezem, který bývá často uváděn ve spojení s dlažbou vyšehradského typu, je dlaždice s dvojicí ryb z Litoměřic (Hejdová - Nechvátal 1970, 126; Obr. 3), kam je však řazena pouze pro podobné provedení a nepříliš častý šestiboký tvar. K motivu znamení ryb ze zvěrokruhu (Langgraf 1993/1, 197) se zatím objevila pouze ojedinělá analogie v moravské Rokytné (Fleková - Čižmář - Procházka 2012, 279–300), zde ovšem v odlišném, jemnějším provedení reliéfu a fragment dlaždice z Prahy - Dolních Chaber (Merhautová 1988, 44–45; Fleková - Dragoun 2022, 135; Stehlíková - Křepelová 2022, 149). Část dlaždice či snad obkládací desky s rybou pochází i z Hradiska v Olomouci (Čižmář - Kohoutek 1998, 342–345), zde však není dochována celková kompozice motivu.